

Rəcət haqqında qısa araşdırma

Rauf Əliyev¹

Abstrakt

Ümumiyyətlə rəcətin məzhəbin zəruri əsaslarından hesab olunduğunu demək lazımdır. Çünki kimsə şiənin əsas mənbə kitablarına nəzər yetirərsə rəcət mövzusunu məzhəbin əsas ideologiyalarından biri olduğunu düşünəcəkdir. Əlbəttə bunu da qeyd edək ki, bu mövzu şiənin tərəddüd etmədiyi mövzulardan biri olmasına baxmayaraq, təbii ki, üsuli dindən sayılan ədl və imamət mövzusundan fərqlidir. Amma kiminsə məzhəb barəsində kifayət qədər mütaliyəsi olmaması səbəbi ilə rəcət mövzusundan xəbərsiz qalması onun dindən və ya məzhəbdən xaric olmasına səbəb deyildir.

Açar sözlər: İslam, şiə, imam, rəcət

¹ - İslam araşdırmaları fakültəsinin məzunu, Hikmət və Dinlərarası Araşdırma İnstitutu, Əl-Mustafa Beynəlxalq Virtual Universiteti, İran, Qum

Giriş

Şiə alimləri arasında Rəcət barəsində inanca birinci əsrdən rast gəlmək olur. Həmçinin İmam Zeynal Abidindən (ə) olan hədislərin mətninə diqqət yetirsək bir daha sözü müzə qüvvət vermiş olaqırıq. İkinci və üçüncü əsrlərdə isə birinci əsrdən fərqli olaraq rəcət mövzusu o qədər genişlənməmişdi ki, hətta şiənin dilinin şüarına çərilmişdi. Yəni rəcət barəsində olan hədislərə bu dövrlərdə daha çox rast gəlinir. Təbii ki, o dövrün müxalifləri bu məsələdən xəbərdar idilər. Yəni artıq bunu gizlətmək mümkün deyildi. Hətta qarşı tərəfdə olan hədis alimləri hansısa ravinin rəcət barəsində hədis söylədiyini görüb daha ona istinad etməirdi.¹ İmam Rzanın(ə) yaxın səhabələrindən olan Fəzl ibn Şazan rəcət barəsində iki cild kitab yazmışdır.²

Siqətul İslam Kuleyni üçüncü əsrdə rəcət barəsində nəql olunan hədisləri Üsuli-Kafi kitabında xüsusi bölümdə gətirmişdir.³ Şeyx Səduq rəcət barəsində dördüncü əsrə aid olan hədisləri nəql etməklə yanaşı onlara etiqad bəsləməyi də haqq bilmişdir.⁴ O cümlədən Qurani-Kərimin müxtəlif ayələrinə və sünnü alimlərin İsa Məsihin qayıdandan sonra İmam Mehdiin(əccəllallahu fərcəhum) arxasında namaz qılmağı barəsində olan hədislərə istinad etmişdir.⁵

Şeyx Müfid dördüncü əsrin sonlarında axərəz-zəmanda baş verəcək rəcət etiqadını şiələr arasında birmənalı olaraq qəbul olunduğunu vurğulamış və bu nəzərlə müxalif olanların suallarını

¹ O dövrün alim və raviləri rəcət barəsində yazdıqları çox sayda kitabların adları və ünvanları bu günümüze qədər gəlib çatmışdır. O cümlədən; Həsən ib Əli ibn Həmzə(Ricali-Nəccaşi: c 1 səh. 132 n 72), Əbdul Əziz ibn Yəhya ibn Əhməd ibn İsa Cəludi Əzdi Bəsri(Ricali- Nəccaşi: c 2 səh. 54 n 638), Əbu Yəhya Corcani (Ricali-Nəccaşi:c 2 səh. 436 n 1232), əhməd ibn Davud ibn Səid əbu Yəhya Corcani(Əl-Fehrest, Tusi: səh. 80 n 100), Məsir ibn Əbduləziz (Xulasətul-uqul: səh. 176 n 5)

² İsbətul Rəcət və əl-Rəcət kitabları. Nəccaşi Kəncidən nəql edir: “mən onları digər kitablarla birgə görmüşəm”. Ricali- Nəccaşi: c 2 səh. 168 n 838. Həmçinin Şeyx Tusi onun böyük şəxsiyyət olduğundan söz açaraq onun “İsbətul Rəcət və əl-Rəcət” kitablarının adını çəkir. Bax: Əl-Fehrest, Tusi: səh. 197 n 563

³ Bax6 Əl-Kafi: c 1 səh. 196-197, 283, 435, c 3 səh. 131 və 536, c 8 səh. 50-51, 206, 247, 337 və...

⁴ Bax: Üyunül-əxbaril-Rza(ə): c 2 səh. 201, Əl-xisal6 səh. 108, məanul- əxbar: səh.365

⁵ Bax: Əl-etiqadat: səh. 60-63

cavablandırmışdır.¹ Həmçinin Seyyid Murtəza beşinci əsrdə rəcət məsələsini birmənalı olaraq qəbul olunmasını təkid etmiş və bunu şiə məzhəbində icma şəkilində qəbul olunmasına rəğmən müxalif nəzərdə olanların bütün suallarını cavablandırmışdır.² Təbərisi də altıncı əsrdə rəcət barəsində çox sayda olan xəbərlərə(hədislərə) rəğmən bu nəzərlə müxalif olanların bütün iradlarını cavablandırmışdır.³ Bu minvalla rəcət barəsində olan inanc növbəti əsrlərdə də şiə alimləri tərəfindən qəbul olunmaqla yanaşı həm də müdafiə olunmuşdur. Əllamə Məclisi rəcət mövzusunda olan hədislərin kəmiyyət və keyfiyyət baxımından necəliyi barəsində, həmçinin ravilərin və bu mövzuda çalışan, habelə kitab yazan alimlərin sayı barəsində yazır:

“İmamların düz danışmasına etiqad bəsləyən şəxslərin eyni zamanda onlardan nəql olunan təvatür rəvayətləri qəbul etməməsini anlamaq olmur. Rəcət barəsində iki yüzdən çox hədis (qırxdan çox inanılmış və etibarlı ravilərin dilindən) nəql olunub. Həmçinin məzhəbin alimləri tərəfindən əllidən çox kitab yazılmışdır....əgər bu hədislər də mütəvatir sayılmasa bəs hansı hədislər sayılacaqdır?”⁴

Ümumiyyətlə rəcətin məzhəbin zəruri əsaslarından hesab olunduğunu demək lazımdır. Çünki kimsə şiənin əsas mənbə kitablarına nəzər yetirərsə rəcət mövzusunun məzhəbin əsas ideologiyalarından biri olduğunu düşünəcəkdir. Əlbəttə bunu da qeyd edək ki, bu mövzu şiənin tərəddüd etmədiyi mövzulardan biri olmasına baxmayaraq, təbii ki, üsuli dindən sayılan ədl və imamət mövzusunun fərqlidir. Amma kiminsə məzhəb barəsində kifayət qədər mütaliyəsi olmaması səbəbi ilə rəcət mövzusunun xəbərsiz qalması onun dindən və ya məzhəbdən xaric olmasına səbəb deyildir. Əlbəttə dediklərimizin tam əksinə olarsa, yəni kifayət qədər məlumatı olan şəxs rəcəti qəbul etməzsə, məzhəbdən çıxmış sayılacaqdır.

¹ Bax: Əvailul məqalat: səh. 46, 76-77, Əl fusulul muxtarat: səh. 153-156, Əl məsailul sururiyyə: səh. 32, 35-36

² Bax: Rəsailul şəriful Murtəza: c 1 səh. 125-126

³ Bax: məcməul- bəyan: c 7 səh. 367, cəvamiul cəvami: c 2 səh. 724

⁴ Bax: biharul-əнвар: c 53 səh. 122-123

Tarixdə baş vermiş rəcətlər

Qurani-Kərimdə müxtəlif şəxslərin və ya qövmlərin rəcəti etməsi barəsində xəbərlər vermişdir. Bu məsələnin Quranda qeyd olunması bir daha rəcətin haqq olmasını sübuta yetirir.

Rəcəti Quran-Kərimdə

1) Yaxud (Ya Rəsulum! Damları çökmüş, divarları) uçulmuş bir kəndin yanından keçən kimsənin əhvalatını bilirsən? O kimsə: “Əcaba, Allah bu kəndi ölümündən sonra necə dirildəcək?” – demişdi. Belə olduqda, Allah onu yüz il ölü halında saxladı, sonra dirildərək ondan: “Nə qədər yatmısan?” – deyə soruşdu. O da: “Bir gün, bəlkə, bir gündən daha az” – deyə cavab verdi. Allah ona: “Bəlkə, yüz il yatmısan, yediyin yeməyə, içdiyin suya bax, hələ də xarab olmayıb. Bir də uzunqulağına bax! Səni insanlar üçün bir ibrət dərsi olmaqdan ötrü belə etdik. İndi (uzunqulağının) sümüklərinə bax, gör necə onları bir-biri ilə birləşdirir, sonra da onların üzərini ətlə örtürük?” – deyə buyurdu. O kimsəyə bunlar aydın olduqda: “Artıq bildim ki, Allah hər şeyə qadirdir!” – dedi.¹

2) (Ya Rəsulum!) Minlərlə adamın (taundan) ölüm qorxusu ilə öz yurdlarını tərk edib getdiklərini görmədinmi? Allah onlara: “Ölün!” – dedi və sonra da (yenidən) dirildi. Həqiqətən, Allah insanlara lütf edəndir, lakin insanların bir çoxu şükür etməzlər!²

Bu ayədə isə Allah-taala böyük bir toplumun ölməsindən və yenidən dirilərək həyata qayıtmasından söhbət açır. Təbii ki, rəcətdəki qayıdış qiyamət səhnəsində insanların qəbrlərindən çıxaraq İlahi dərğaha olan qayıdışdan fərqlidir. Budur ki, xüsusi insanlara aid edilmir. Əksinə bütün yaranmışlar baş verməsi mümkün olan bir hadisədir.

3) Bildiyimiz kimi həzrət İsanın (ə) möcüzələrindən biri də ölmüş insanları diriltmək olmuşdur. Həmçinin Qurani-Kərimdə dəfələrlə qeyd olunmuş bu hadisəni rəcətin baş verməsinin mümkünlüyü üçün dəlil şəklində qeyd edə bilərik:

(Ya Rəsulum!) Xatırla ki, o gün (qiyamət günü) Allah (İsaya) belə buyuracaq: “Ya Məryəm oğlu İsa! Sənə və anana nemətimi yadına sal. O zaman səni müqəddəs ruhla qüvvətləndirmişdim. Sən

¹ Bəqərə surəsi: ayə 259

² Bax: Bəqərə surəsi: 243

beşikdə olanda da, yetkin çağında da adamlarla danışırdın. Sənə kitabı (yazıb-oxumağı), hikməti, Tövrəti və İncili öyrətmışdim. O zaman sən Mənim iznimlə palçıqdan quşa bənzər bir şey düzəldib ona üfürürdün, o da Mənim iznimlə quş olurdu. Sən Mənim iznimlə anadangəlmə kora və cüzamlı xəstəyə şəfa verir və Mənim iznimlə ölümləri (qəbirdən çıxardıb) dirildirdin.¹

4) Bəni-İsraildən tətələ yetirilmiş şəxsin dirilib qatilinin adını deməsi:

Belə olduqda Biz: “(Kəsilmiş inəyin) bir parçasını ona (qatili bilinməyən ölüyə) vurun!” – dedik. (Onlar da vurdular və ölü dirildi). Allah (bütün) ölümləri bu qaydada dirildər və sizə Öz möcüzələrini göstərər ki, ağla gəlib (bunu) dərk edəsiniz.

Onlar Allahın göstərişi əsasında inəyi kəsdikdən sonra ətindən ölmüş şəxsə vururlar. O da dirilərək öz qatilini onlara tanıtdırır.²

5) Bəni-İsrail Allahı görmək üçün Həzrət Musaya(əleyhissəlam) çox təkid edir. Nəhayət göydən gələn ildırım onları vuraraq öldürür. Daha sonra isə Allah-taala Onun nemətlərinə daha çox şükr etsinlər deyər onları yenidən həyata qaytarır:

Bəlkə, şükür edəsiniz deyər, biz sizi ölümünüzdən sonra yenidən diriltдик.³

Bu ayələrə rəğmən rəcətin baş verməsini daha asan dəlillərlə sübut etmək mümkündür. Yəni ayələrə əsasən rəcətin baş verməsinin mümkün olmasını daha da aydınlaşdırır. Hətta müxaliflər ayələrin açıq-aşkar rəcəti sübut etməsini gördükdə ayələri təvil etməyə başlamışlar.⁴

6) Əshabi-kəhfi də ölməmələrinə baxmayaraq (uzun müddətli yuxudadırlar) hazırkı mövzumuza dəlil olaraq gətirə bilərik.

¹ Bax: Məidə surəsi: 110

² Bu mövzuda sünnü və şiə təfsirçilərinin arasında nəzər fərqi vardır(Obnların nəzərinə əsasən o şəxs dirilməmiş qatilinin adını söyləyir).

³ Bax: Bəqərə surəsi: 56

⁴ Alusi(sünnü təfsirçi) ayələrdə açıq-aşkar istifadə olunmuş bəzi sözlərin digər mənada işləndiyini demişdir. O cümlədən rəcət ayələrindəki “ölüm” sözünü “gizlənmək”, “dirilmək” sözünü “oyanmaq”, “cəhl və nadanlıq” sözünü “ölüm”, “dirilmək” sözünü isə “elm” mənaları kimi işlətməmiş və əvəz etmişdir(bax: Ruhul məani c, 1 səh. 264).

Sonra iki tayfadan (möminlərdən və kafirlərdən) hansının onların (mağarada) qaldıqları müddəti daha düzgün hesabladıklarını bilmək üçün onları oyatdıq.¹

Bunu da qeyd edək ki, rəcət zamanında əshabi-kəhfın qayıtması haqqında İmam Sadiqdən(əleyhissəlam) hədis mövcuddur.

7) İbrahim peyğəmbərin dörd quşun başını kəsməsi:

(Ya Rəsulum!) Xatırla ki, İbrahim: “Ey Rəbbim, ölüləri nə cür diriltiyini mənə göstər!” – dedikdə (Allah) : “Məgər (ölüləri diriltməyimə) inanmırsan?” – buyurmuşdu. (İbrahim:) “Bəli, inanıram, lakin ürəyim sakit (xatircəm) olmaq üçün (soruşdum)”, - deyə cavab vermişdi. (Bu zaman Allah ona) buyurmuşdu: “Dörd cür (cins) quş götürüb (səhv salmamaq üçün) onlara diqqətlə bax, (onları parçalayaraq bir-birinə qatandan) sonra hər dağın başına onlardan bir parça at, sonra onları çağır, tez yanına gələcəklər. Bil ki, Allah yenilməz qüvvət, hikmət sahibidir!”²

Ayədə qeyd olunduğu kimi, həzrət İbrahim(əleyhissəlam) dörd quşun başını kəsərək onları öldürür və müxtəlif yerlərə qoyur. Amma Allahın əmri ilə quşlar dirilərək hərəsi öz başının yanına qayıdaraq həyatlarına davam edirlər. Bura kimi qeyd etdiyimiz ayələrdən belə nəticə alırıq ki, qədim dinlər tarixində rəcət baş vermiş və insanlar (məhiyyət baxımından fərqli olmasına baxmayaraq) ona etiqad bəsləmişlər. Həmçinin İslam dinində də rəcət mövzusu olduqca təkidlə qeyd olunmuş və qiyamətdən öncə onun baş verməsi haqqında xəbərlər verilmişdir. Amma bu gün, müasir zamanımızda yaşayan bəzi mütəfəkkirlərin “rəcətə inanmaq və etiqad bəsləmək şüəliyə yəhudilikdən daxil olub” demələri təəssübdən doğan sözdür.³ Əgər dinlər oxşar ayinləri bir-birlərindən götürsəydilər, onda belə qərara gələrdik ki, İslam dinində olan şəriət əməllərinin çoxsu digər dinlərdən götürülmüşdür. Bunu da nəzərə alaq ki, İslam dini dinlərin ən sonuncusudur. Əgər Allah-taalanın Qurani-Kərimdəki sözlərinə iman gətirsək, Quranın özündən öncə olan səmavi kitabların təsdiq etməsini görərik. Dinlər arasında olan müştərək ayinlərin, əməllərin və ibadətlərin olması labüddür.

¹ Bax: Kəhf surəsi: 12

² Bax: Bəqərə surəsi: 260

³ O cümlədən: Əhməd Əmin Misri, fəcrul islam, səh. 33

Bundan əlavə Quranda birbaşa rəcət barəsində olan ayələri inkar etmək və ya onu müxtəlif yerə yozmaq mümkün deyil. Görəsən “Quranda rəcət barəsində olan ayələr də yəhudilikdən daxil edilmişdir?”

Həmçinin mənbələrində çox sayda “peyğəmbərin vəfatından sonra qayıtması və bəzilərinin onu görməsi” haqqında hədislər mövcuddur. Hətta bu mövzu bəzi müxalif alimlərinin arasında elə bir ciddi müzakirəyə səbəb olmuşdur ki, təfsir, tarix, hədis və ədəbiyyat alimi olan Suyuti bu barədə “peyğəmbəri və mələkləri görmək olarmı?” adlı kitab yazmışdır. O bu kitabda Səhih Buxaridən, Müslümdən Əbu Davuddan “oyaq halda peyğəmbəri görmək” haqqında hədislər nəql etmişdir. Daha sonra isə bu mövzu ilə müxalif olanların suallarına və peyğəmbərin rəcətinə inkar edənlərin iradlarına geniş şəkildə cavablar və izahlar gətirmişdir. Həmçinin kitabda “peyğəmbəri oyaq halda görənlərin” barəsində bəzi sitatlar gətirərək bu işi onların kəramətləri olduğunu qeyd etmişdir. Bunu da qeyd edək ki, Suyutinin nəzərinə peyğəmbəri yalnız oyaq halda görmək həmin şəxs üçün kəramət sayılacaqdır. Amma hamının Peyğəmbəri yuxuda görməsi mümkün olduğu üçün, yuxuda görmək kəramət sayılmayacaqdır.

Rəcətin fəlsəfəsi

Rəcətin baş vermə səbələrinə tam rəşional yanaşmaq düzgün deyildir. Amma bu “rəcət” mövzusunun əql və rəşionallıqdan kənar bir mövzu olmasını da tam dəqiqliklə çatdırmır. Yəni əql onun nə üçün baş verdiyini dərk edə bilər.¹ Həmçinin aşağıda rəcətin fəlsəfəsi haqqında qeyd edəcəyimiz fikirlər onu rəşional şəkildə sübut etməyimiz üçün deyil, əksinə insanların onun mahiyyətini anlamaları və zəhinlərində olan yersiz iradlara mane olmaları üçündür. Bu barədə daha geniş danışmaq mümkün olsada aşağıda qeyd edəcəyimiz üç əsas səbəb ilə kifayətlənirik:

¹ Mütərcimdən: məsələn biz Allaha edilən ibadəti əqli dəlillərlə isbat edə bilərik. Amma nə üçün məhz namaz şəklində olduğunu rəşional dəlillərlə sübut edə bilmirik. Bunu bizə Quran və Peyğəmbərimizin sünnəsi başa salır. Amma bu bizim namazı başa düşməməyimizə dəlalət etmir. başqa sözlə desək əql namazı başa düşsə də onun rükətlərinin sayını başa düşə bilmir.

1. Salehlərin mükafatlanması və kafirlərin cəzalanması

Dünya ədalət 1 üzərində qurulduğu üçün hamının gözləntisi budur ki, dünyada gücsüzlərə zülm edən, onları aldadan, nəfslərinə xatir min bir əzaba düşər edən zalımlar elə məhz bu dünyada da öz cəzalarına yetişsinlər. Bu demək olar ki, hamının istəyi və zəhnindən keçirdiyi sualdır. Amma bunu da qeyd edək ki, dünyada zalımlara əzab vermək dünya imkanlarına əsasən mümkün olmadığı üçün əsas cəza axirət evində olacaqdır.² Bu bir növ məntiqin لا یدرک کله ما لا یدرک کله-hamısına çatma bilməyəcəyiniz təqdirdə, hamısını da tərk etmə- prinsipinə aiddir. Yəni zalımlara, kafirlərə və müşrüklərə qarşı bütün cəzaları burada tətbiq etmək imkanı olmasa da qismən cəzalandırmaq mümkündür.

2. Müntəzirlərin hazırlıqlığı və iradə möhkəmliyi

Rəcətin digər faydalarından biri də möminlərdə ümüd çırağının yandırılması və özlərini zühura hazırlamalarıdır. əgər bütün möminlərin zühur zamanı xalis möminlərin qayıdacağına ümüdləri möhkəm olsa, bütün insanları xalis olmağa dəvət etməklə yanaşı özləri də xalisliyə doğru addımlayacaqdır. Həmçinin bu hiss onlarda yaşamaq ümüdünü də çoxaldadır. Çünki heç bir zəhmətin hədəf olmayacağına artıq tam inanmışdılar.

3. Yaxşılar üçün növbəti əməl fürsəti yaratmaq

Allahın övliyalı və peyğəmbərləri öz həyat yollarında kamala çatmaq üçün haqq tərəfindən kömək olunmamış və digər tərəfdən isə insanlar onları təkcə qoyduqları üçün öz vücudlarında olan müvəffəqiyyətlərini tam qüvvələri ilə göstərə bilməmişlər. Amma rəcət zamanında yenidən həyata qayıtmaqla bu imkanı əldə edərək öz qabiliyyətlərinə təkan verib layiq olduqları kamala çatacaqlar. Həmçinin bu imkandan digər dünyadan köçən insanlar da istifadə

¹ Peyğəmbərimiz buyurub: yer və göy ədalət üzərində qurulmuşdur. (əvəlil ali: c 4 səh. 103 və Təfsiril Safi: c 5 səh. 107)

² Mütərcimdən: bir nəfər yüzlərlə, minlərlə. Milyonlarla insan öldürüb və ya bir nəslin həyatını tamamilə dünyada yaşayarkən məhv etmişdir. Afrikada yaşayan milyonlarla fəqir insanların haqqını bir nəfərdən bu dünyada necə almaq mümkündür? Dünyada əgər bunların əvəzində Ona cəza olaraq ölüm işi kəsəlsə, O yalnız bir dəfə öləcəkdir. Bəs digərlərinin haqqı necə olsun?

edə biləcəklər. Yəni bütün möminlər üçün ilk gündən belə bir hökm mövcuddur.

Nəticə

Rəcətin baş vermə tarixi birbaşa İmam Mehдинin(əccəlallahu fərcəhum) zühuru ilə əlaqəlidir. Şiə alimləri arasında bu mövzu barəsində heç bir ixtilafli fikir yoxdur. Xüsusən rəcətin barəsində nəzəriyyələri olan alimlərin hamısı rəcətin baş verməsini zühur ilə əlaqəli olduğunu yekdilliklə qəbul edirlər. Əvvəldə Şeyx Səduqun İhticac kitabında İsa peyğəmbərin(əleyhissəlam) qayıdaraq İmam Mehdiyə(əccəlallahu fərcəhum) namazda iqtida etməsini sünnü mənbələrinə əsasən yazmışdıq.¹

Şeyx Müfid İmam Mehдинin zühuru zamanında rəcətin baş verməsini şiə alimləri arasında icma şəklində qəbul olduğunu dəlillər əsasında sübut etmiş və bu fikrlə müxalif olanların bütün iradlarına cavab yazmışdır. Seyyid Mürtəza da həmçinin rəcəti İmamın zühuru zamanı baş verəcəyini deyir və bu nəzəriyyəni bütün şiə alimlərinə də aid edir. Yəni onun nəzərinə əsasən şiə alimləri arasında bu mövzuda heç bir fərik ayrılığı yoxdur. Burada daha maraqlısı budur ki, Seyid Mürtəza bu sözü sual-cavab əsnasında qeyd etmişdir. Amma onun özünün rəcətin barəsində olan təfsiri digər şiə alimlərinin nəzəriyyələrindən tam fərqlidir. Onun fikrinə əsasən rəcətin İmamların qayıdışı deyil, əksinə onların quracağı hakimiyyətin və dövlətin qayıdışıdır. Amma buna baxmayaraq bu qayıdışın baş verəcəyi yenə də zühurun və İmamın hakimiyyəti döndündə olacağını qeyd edir.² Şeyx Təbəri də həmçinin rəcətin baş verməsini bir başa İmam Zamanın(əccəlallahu fərcəhum) zühuru ilə əlaqəli olduğunu qeyd edir.³

¹ Bax: Əl-etiqadat: səh. 62

² Əlbəttə Seydi Mürtəzanın irəli sürdüyü fikrin əsas müəllifi məlum deyil. Daha geniş məlumat üçün bax: Rəsailul şəriful Mürtəza: 1 səh. 125

³ Bax: Məcmuəl bəyan: c 7 səh. 367 və cəvamiul came: c 3 səh. 203

Ədəbiyyat

1. Qurani-kərim
2. Nəhcül-bəlağə
3. Üyunül-əxbaril-Rza
4. Amoli, Cavadı, Təsnim, Qum, 1396
5. Təbatəbayi, Məhəmmədhüseyn, Qum, əl-Mizan, 1389
6. Məkrim Şirazi, Təfsire-Nümunə, Qum, 1390
7. Qürbül-isnad, Abdullah ibn Cəfər Himyəri Qummi, tədqiq: Alül-beyt müəssisəsi, Qum, Alül-beyt müəssisəsi, 1413 hicri-qəməri, birinci çap.
8. Əl-Kafi, Məhəmməd ibn Yəqub Kuleyni Razi, tədqiq: Əli Əkbər Qəffari, Beyrut, Darüs-səb və Darüt-təarüf, 1401 hicri-qəməri, dördüncü çap.
9. “Əl-Burhan fi-ulumil-Quran”, Beyrut, 1998
10. Əl-Kafi, Məhəmməd ibn Yəqub Kuleyni Razi, tədqiq: Əli Əkbər Qəffari, Beyrut, Darüs-səb və Darüt-təarüf, 1401 hicri-qəməri, dördüncü çap.
11. Məcməül-bəyan fi təfsiril-Quran, Fəzl ibn Həsən Təbrisi, Beyrut, Darül-mərifə, 1408 hicri-qəməri, ikinci çap.
12. Biharül-ənvar, Məhəmmədbaqir ibn Məhəmmədtəqi Məclisi (Əllamə Məclisi), Beyrut, Vəfa müəssisəsi, 1403 hicri-qəməri, ikinci çap

